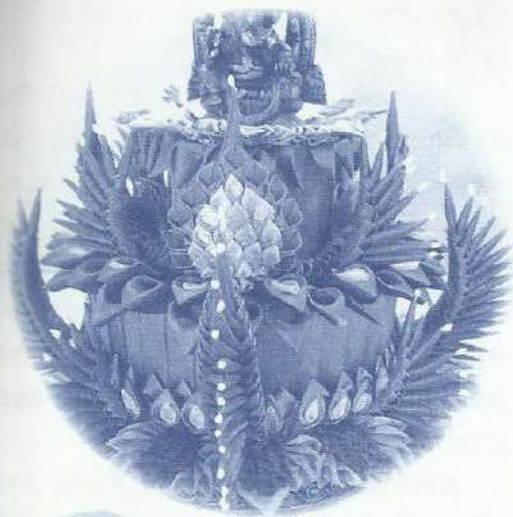

บายศรีสู่ขวัญ

โอ้ น้องเอ๋ย พี่นี่ขอชื่นชม ไม่ละเลย
แรมไกล พี่รักเจ้าดังดวงใจ มีคล้ายหนายนา
ล้า.. ล้า.. ล้า.. ล้า.. ล้า..

พี่จะรับขวัญเจ้าเข้ามาเป็นขวัญจิต จะรัก
ดังชีวิต ใจคิดกรุณา ขอให้คลายหายโศก พ้นภัย
หายโรค ให้มีโชคชะตาน้องยา พี่จะเอาด้วยยาว
ชาวบรืสุทธิ์ หล้า.. ล้า.. ล้า.. ล้า.. หล้า
พันมัดผูกไว้ที่ข้อมือของเจ้า หล้า.. ล้า.. ล้า..
ล้า.. ล้า.. หล้า.. เหมือนดังใจพี่ผูกพันเจ้าไว้
ไม่หน่ายหนี ล้า.. ล้า.. ใจผูกพัน

เสียงเพลงจากกิจกรรมรับขวัญน้องใหม่
ของนักศึกษาแว่วมา ทำให้หวนคิดถึงบรรยากาศ
เก่า ๆ ที่เคยเป็นน้องใหม่ มีความรู้สึกที่หลากหลาย
ทั้งสนุกสนาน ตื่นเต้น และอบอุ่นคละ
เคล้ากันไป ขณะเดียวกันก็มองเห็นภาพ พาน
บายศรีตั้งเด่นเป็นสง่าอยู่ด้านหน้าของพิธี มีหมอลู่
ขวัญนั่งอยู่เคียงข้าง และที่ขาดไม่ได้ต้องมีฝ้าย
สำหรับให้รุ่นพี่ผูกแขนรับขวัญให้น้องใหม่

จากคติความเชื่อทางพุทธศาสนา เชื่อว่า
ร่างกายและจิตใจเป็นส่วนประกอบอยู่ในตัวของ
ทุกคน จิตใจนั้น บางครั้งก็ถูกเรียกว่า “ขวัญ”
ซึ่งไม่ได้มีอยู่แค่ในตัวคนเท่านั้น หากแต่อยู่ใน
สัตว์ด้วยเช่นกัน ดังจะปรากฏให้เห็นในพิธีการ
ทำขวัญช้างของชาวกูย ในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่ง
เป็นกลุ่มชนที่นิยมเลี้ยงช้าง ก่อนที่หมอช้างจะนำ
ช้างบ้านเข้าป่าเพื่อคล้องช้างป่ามาใช้งาน ก็มัก
จะมีพิธีเช่นสังเวทเวทดา ผีบ้าน ผีเรือน ให้
อำนาจอวยชัยให้คล้องช้างได้สำเร็จ เมื่อได้ช้าง
กลับบ้าน ก็ต้องทำขวัญช้าง เพื่อให้ช้างเลี้ยงง่าย
และเชื่อง เกิดความจงรักภักดีต่อผู้เลี้ยงดู
นอกจากนี้ ยังเชื่อว่าขวัญมีอยู่ในพืชด้วยเช่นกัน

ดังจะเห็นได้จากประเพณี เรียกขวัญข้าว ซึ่งเป็น พิธีสังเวท เมื่อข้าวเริ่มออกรวง เพื่อกล่าวคำ สรรเสริญแม่โพสพ ที่ช่วยบำรุงรักษาให้ต้นข้าว งอกงาม เมื่อนำข้าวใส่ยุ้งฉางแล้ว ก็จะทำขวัญ แม่โพสพ เพื่อช่วยให้เจ้าของมีงมีศรีสุข และ แม้แต่สิ่งของเครื่องใช้ คนโบราณยังเชื่อว่ามี ขวัญอยู่ด้วยเช่นกัน

ที่อยู่ของขวัญนั้น ชาวลาวโบราณเชื่อว่ามี อยู่ในอวัยวะทุกส่วนของร่างกาย ดังจะเห็นได้ จากคำสวดขวัญ ของหมอสวดขวัญว่า “ขวัญแข่ง ให้มาอยู่แข่งลิลา ขวัญขาให้มาอยู่ขาลิลา ขวัญ คิ้วให้มาอยู่คิ้วลิลา ขวัญตาให้มาอยู่ต่ายแยม ขวัญแก้มและขวัญคาง ขวัญเอวบางนำมาพรา พรอม มานั่งล้อมอ้อมอยู่พาขวัญ ว่ามา เยื่อ...ขวัญเอ๋ย”

“ขวัญ” อีกความหมายหนึ่งหมายถึง ขน หรือผมที่วนเวียนเป็นกันหอย บางครั้งเราก็มัก แปลว่า “กำลังใจ” ก็มี คนทั่วไปมักเชื่อว่า ขวัญ เป็นสิ่งที่มีพลัง ถ้าขวัญหนีหายไป จะทำให้ผู้นั้น หดพลัง ก่อให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบาย และอาจถึงแก่ความตายได้ ถ้าขวัญไม่กลับคืนมา อยู่ในร่างกาย เมื่อขวัญเป็นสิ่งจำเป็นต่อการมี ชีวิตของคน รวมทั้งสัตว์ สิ่งของ เครื่องใช้ที่อยู่ ใกล้ชิด ดังนั้น จึงมีประเพณีสู่ขวัญขึ้น ซึ่ง สามารถทำได้ ๒ พิธี กล่าวคือ

๑. พิธีในทางพระพุทธศาสนา นิยมมนต์ พระสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูปมาเจริญพระพุทธรณ์ ประพรมน้ำมนต์ และถวายภัตตาหารเช้า

๒. พิธีทางพราหมณ์ มีการจัดหาหมอสวด ขวัญ ซึ่งมักจะเป็นบุคคลที่เคยบวชเรียนมาก่อน และเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือมาทำพิธีสู่ขวัญให้

“สูด” หรือ “สูตร” เป็นคำที่คนอีสาน นิยม เรียกการสวด ว่า “สูด” หรือ “สูตร” เช่น สวด มนต์ คนอีสานเรียกว่า “สูดมนต์” ส่วนคนไทย เขมรในจังหวัดสุรินทร์ เรียกว่า โสจมนต์ คำว่า โสจ แปลว่าไหม หรือ โซด การสวดขวัญคน อีสานจึงเรียกว่า “สูดขวัญ”

ทางภาคอีสานมีพิธีการ “สอนขวัญ” สอน หมายถึงการดักหรือซ่อน สอนขวัญ คือการซ่อน ขวัญขึ้นจากการหล่นพลัดหาย นิยมใช้เมื่อมีผู้ ป่วยหรือได้รับอุบัติเหตุ ตามความเชื่อของคน

โบราณ คนที่เจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุขวัญ จะหล่นหรือหลบซ่อนอยู่ตามบริเวณที่เกิดเหตุ หรือบริเวณใกล้เคียง ต้องให้ญาติผู้ใหญ่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ไปซ่อนเอาขวัญกลับคืนมาหาเจ้าของ เวลา ที่จะทำการสอนขวัญ มักเป็นเวลาใกล้ค่ำ ผู้สอน ขวัญจะถืออุปกรณ์ เช่น สวิง หวดนึ่งข้าว ผ้า ขาวม้า หรือผ้าเช็ดตัวของเจ้าของขวัญอย่างใด อย่างหนึ่ง และมีไข่ขวัญ คือไข่ไก่ต้ม มีข้าว เหนียวหนึ่งปั้น กล้วยและข้าวต้มมัดใส่ในสวิง และก่อนการสอนขวัญ ต้องจุดธูปบอกเทวดา เจ้าที่เจ้าทาง พระแม่ธรณี ให้ช่วยเหลือแล้ว กล่าวคำเชิญเรียกขวัญ พร้อมกับใช้อุปกรณ์ดักไป มาตามบริเวณที่คิดว่าขวัญอยู่ และเมื่อได้ขวัญ แล้วผู้ทำพิธีจะอุ้มกลับไปให้เจ้าของ ระหว่างทาง ผู้ที่อุ้มขวัญต้องไม่พูดจากับใคร จนกว่าจะถึงมือ เจ้าของก่อน ที่ทำเช่นนี้ เพราะกลัวว่าขวัญจะ ตกใจหนีไปอีก เมื่อนำขวัญให้เจ้าของแล้ว ผู้ทำ พิธีจะผูกฝ้ายมงคลที่แขนและมีการอวยพรให้กับ เจ้าของขวัญ

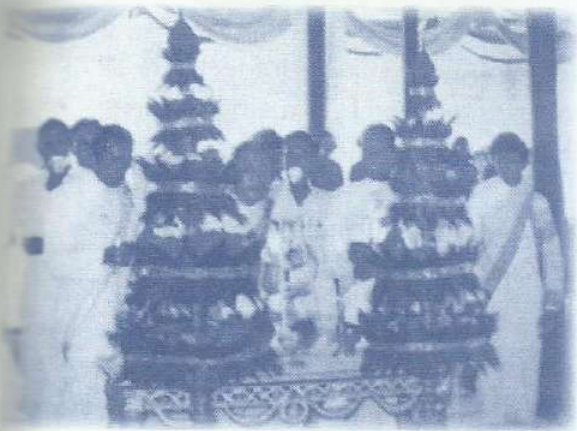
การทำขวัญหรือสวดขวัญ มักมีบายศรีเป็น ส่วนประกอบสำคัญ คำว่าบายศรีนั้น ตาม พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายว่า เป็นเครื่องเชิญขวัญ หรือ รับขวัญ ทำด้วยใบตอง มีลักษณะคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่และเล็กสลับขึ้นไปตาม ลำดับ มี ๓, ๕, ๗ และ ๙ ชั้น มีเสาบักตรง กลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวทอยู่ในบายศรี และ มีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดของบายศรี

นอกจากนี้ คำว่า บายศรี ยังหมายถึง ข้าว ขวัญ หรือข้าวที่เป็นสิริมงคล เพราะคำว่า “บาย” เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ข้าว” และ “ศรี” เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า “สิริ” ซึ่งแปลว่า “มีขวัญหรือสิริมงคล”

“บายศรี” ชาวอีสานจะเรียกว่า “พาขวัญ” หรือ “หมากเบ็ง” บางครั้งจะเรียกว่า “พิธีบายศรี” คำว่า “บา” ได้แก่ เจ้าขุนมูลนาย ชาวอีสานมัก เรียกเจ้านายว่า บาคาน บาท้าว บาทั่ว หรือ บาบ่าวท้าว เป็นต้น ส่วนชาวเหนือ หรือชาว ล้านนา จะเรียกว่า “ใบสี” หรือ “ใบสิริ” บายศรี แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

• บายศรีหลวง เงิน ทอง แก้ว

• บายศรีตองรองทองขาว

• บายศรีเก้าชั้นและเครื่องบริวาร

๑. บายศรีของหลวง

เป็นบายศรีที่ใช้ในพระราชพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) บายศรีสำหรับใหญ่ ประกอบด้วยบายศรีแก้ว มีลักษณะเป็นพานแก้ว ๕ ชั้น บายศรีทอง มีลักษณะเป็นพานทอง ๕ ชั้น บายศรีเงิน มีลักษณะเป็นพานเงิน ๕ ชั้น โดยการตั้งบายศรีแก้วไว้ตรงกลาง บายศรีทองอยู่ข้างขวา และบายศรีเงินอยู่ข้างซ้าย สำหรับพานแก้วพานเงิน และพานทองในแต่ละพานจะใส่ดอกไม้เล็กๆ เพื่อใส่เครื่องสังเวยบายศรีในแต่ละชั้น โดยเฉพาะขนมโบราณ และขนมชื่อที่เป็นมงคลพร้อมเครื่องบายศรี มีน้ำมันเป้งกระเจาะ อย่างละชุด มะพร้าวอ่อน ๓ ชุด ใบพลู ๗ ใบ แวนสำหรับเวียนเทียน ๓ ชุด ปักบนพานทอง แก้ว เงิน ภายในพานบรรจุข้าวสารให้เต็มและรวมทั้งข้าวตอกดอกไม้ พร้อมสำหรับขนานบายศรี ไม้ที่ใช้ขนานบายศรีจะใช้ไม้ชื่อที่เป็นมงคล เช่น ไม้ชัยพฤกษ์ เป็นต้น

๒) บายศรีสำหรับเล็ก มีลักษณะเหมือนบายศรีสำหรับใหญ่ แต่ขนาดเล็กกว่า มี ๓ ชั้น ใช้สำหรับในพิธีทำขวัญงานเล็ก

๓) บายศรีตองรองทองขาว เป็นบายศรีใหญ่ทำด้วยใบตอง มีลักษณะเป็นชั้น มีทั้ง ๕ ชั้นและ ๗ ชั้น แป้นของชั้นบายศรีเป็นโลหะทองขาว เวลาทำพิธีใช้คู่กับบายศรีสำหรับเล็กหรือสำหรับใหญ่ แล้วแต่เป็นพระราชพิธีอะไร เช่น พระราชพิธีสมโภชพระพุทธรูป พระราชพิธีสมโภชพระขวัญ พระราชพิธีสมโภชเดือน หรือพระราชพิธีสมโภชช้าง เป็นต้น

บายศรีปากชามในแต่ละท้องถิ่นมีวิธีในการทำที่แตกต่างกัน ซึ่งการทำพิธีของแต่ละภาคล้วนแล้วแต่ความเชื่อของท้องถิ่นนั้น

๒) บายศรีใหญ่ หรือบายศรีต้น เป็นบายศรีที่มีขนาดใหญ่ จัดทำใส่ภาชนะที่ใหญ่ เช่น โถก ตะลุ่ม หรือพาน ทั้งนี้จะใช้พานชั้นเดียวหรือหลายใบวางซ้อนกันก็ขึ้นแล้วแต่ขนาดของพิธีนั้นๆ เช่น บายศรีไหว้ครู บายศรีปลงสังข์ บายศรีสู่ขวัญของชาวล้านนา และบายศรีสู่ขวัญของชาวล้านช้าง เป็นต้น สำหรับบายศรีต้นหรือบายศรีหลัก (ชั้น) มีลักษณะเป็นชั้นตั้งแต่ ๓, ๕, ๗ และ ๙ ชั้น ในสมัยโบราณจะใช้ต้นกล้วยเป็นแกน แต่ในปัจจุบันนี้จะใช้ไม้เป็นแกนเพื่อความมั่นคงและแข็งแรงยิ่งขึ้น นิ้วของบายศรีจะเป็นลักษณะพับเป็นกลีบตั้งแต่ ๓ ถึง ๕ ชั้น ประกอบสลับหว่างกันโดยองค์ (ตัว) บายศรีจะประกอบทั้งตัวคว่ำและตัวหงาย และในแต่ละชั้นจะใส่เครื่องสังเวย มีขนม และผลไม้ อันเป็นชื่อที่เป็นสิริมงคล

การทำบายศรีนิยมทำเป็นเลขคู่เสมอ ข้างบนบายศรีเป็นพุ่มดอกไม้ หรือเป็นบายศรีปาก

ชามก็ได้ บายศรีต้นนี้ใช้ในพิธีทำขวัญ ที่เป็นงานมงคลและเป็นงานใหญ่ครึกครื้น เช่น การทำขวัญนาค โขนจุก พิธีไหว้ครู ในบางงานอาจจะพบว่าใช้ทั้งบายศรีต้น และบายศรีปากชามควบคู่กันไป

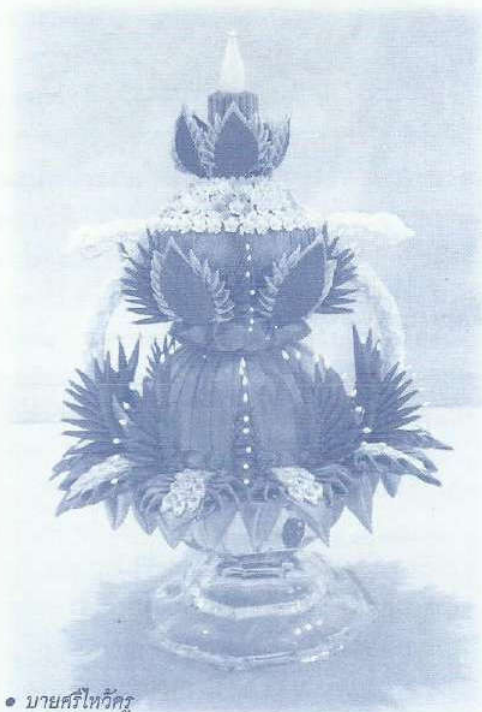
การทำบายศรีนั้นมีความเชื่อมาจากคติพราหมณ์ ที่เชื่อกันว่าใบตองเป็นของบริสุทธิ์ ไม่มีมลทินของอาหารเก่าแปดเปื้อนเหมือนกล้วย ชาม จึงนิยมใช้ใบตองมาประดิษฐ์ ที่นิยมคือใบตองกล้วยตานี แต่หากไม่มีก็มักใช้ใบตองกล้วยน้ำว้าแทนก็ได้ การทำบายศรีจากใบตองนี้ เรียกว่า บายศรีสด ส่วนบายศรีแห้ง มักจะนำกระดาษเงิน กระดาษทอง หรือกระดาษสี รวมทั้งผ้าสีต่าง ๆ มาใช้ในการทำบายศรี ปัจจุบันมีผู้คิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ในรูปแบบอื่น ๆ ตามแบบของงานที่ใช้

ส่วนบายศรีแห้ง มักจะนำกระดาษเงิน กระดาษทอง หรือกระดาษสี รวมทั้งผ้าสีต่าง ๆ ใช้ทำบายศรี ปัจจุบันมีผู้คิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ในรูปแบบอื่น ๆ ตามแบบของงานที่ใช้

ตัวอย่างบายศรีแบบอื่น ๆ

• บายศรีสู่ขวัญ

• บายศรีไหว้ครู

- บายศรีบูชาพระพิฆเนศวร

- บายศรีบูชาพระคิวง

๑. บายศรีบูชาองค์จุฑามารามเทพ

- บายศรีบูชาพระนารายณ์

ប្រតិបត្តិការ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖.

ว. จินประดิษฐ์. ทำขวัญบายศรี. กรุงเทพฯ : หอสมุดกลาง, ๒๕๔๐.

_____ วิธีการฝึกหัด ปั่นแต่งบายศรี. กรุงเทพฯ : หอสมุดกลาง. ๒๕๕๐.

ศักรินทร์ หงส์รัตนวรกิจ. บายศรีปากชาม. กรุงเทพฯ : วาดศิลป์, ๒๕๕๐.

เสฐียรโกเศศ. เรือนขวัญ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๐๗.

อุมาวดี ทรัพย์สิน. บายศรีบูชามหาเทพ. กรุงเทพฯ : วาดศิลป์. ๒๕๕๐.

นายศรี เครื่องบูชาชั้นสูง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิจิตรศิลป์, มปป.